

UDK: 343.3/.7/497.6/
izvorni znanstveni rad
primljen 24. veljače 2004.

Dr. sc. Mirko Tomić,
redoviti profesor Pravnog fakulteta u Mostaru

ZNANSTVENI OSVRT NA ZAKON O KAZNENOM POSTUPKU BOSNE I HERCEGOVINE

Desetog veljače 2003. godine (Službeni glasnik BiH, broj 3. od 10. 02. 2003.) stupio je na snagu novi Zakon o kaznenom postupku Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu ZKP), prvi kodeks ove vrste poslije dejtonskog ustroja BiH. Ovaj ZKP je moderna kodifikacija kaznenog postupka. Da se zaključiti da je izrađen tako što su korišteni uzori stranog i ranijeg kaznenog postupka (Njemački, Engleski i ZKP Federacije BiH). Zakon nije mehanički kompilirana cjelina od elemenata spomenutih Zakona, već je to harmonična cjelina. Novi ZKP je obvezna osnova za korenito usklađivanje Zakona o kaznenom postupku Federacije BiH, Republike Srpske i Distrikta Brčko. Reformirani entitetski ZKP i Distrikt Brčko moraju biti u suglasnosti sa ZKP BiH. Federacija BiH je svoj reformirani ZKP usvojila po brzom postupku (Službene novine FBiH, broj 35/03), a primjenjuje se od 01. kolovoza 2003. godine. Tako su postupila i druga dva političko-pravna subjekta u BiH. Nije nam namjera praviti osvrt i na ZKP entiteta i Distrikta Brčko, za koje znamo da su u potpunosti harmonizirani sa ZKP BiH.

U predgovoru ovog rada treba odmah istaći koje su to novine, kao norme, ušle u ZKP BiH, a zatim u ostala tri ZKP. Kao prva i najradikalnija novina jest preuzimanje istrage od strane tužiteljstva, uz nove istražne tehnike. Zatim, nema više kaznenog gonjenja po privatnoj tužbi. Novina je i uvođenje u kazneni proces suca za prethodni postupak koji u tijeku istrage postupa u slučajevima kada je propisano Zakonom (čl. 20. d. ZKP) i suca za prethodno saslušanje koji nakon podizanja optužnice postupa u slučajevima kada je to propisano zakonom i koji ima ovlaštenja koja pripadaju sucu za prethodni postupak u postupku optuživanja (čl. 20. d. ZKP). Reducirani su izvanredni pravni lijekovi. U Zakonu je propisana obnova kaznenog postupka kao jedini izvanredni pravni lijek (čl. 324.-333. ZKP).

Zakon o kaznenom postupku BiH sadrži 34 glave s ukupno 451 člankom, kojima se normira kazneni postupak i precizno daju odgovori na brojna pitanja immanentna kaznenom postupku u BiH, a njih su dalje razradile i ukomponirale u svoje kazneno-procesne zakone entiteta i Distrikt Brčko. Ostale novine u ZKP BiH bit će razmatrane u ovom radu na odgovarajućem mjestu.

Preduvjet za postojanje pravne države i vladavine prava jest pravno urađeno i efikasno pravosuđe. Dejtonsko uređenje BiH ne potiče izgradnju moderne pravne države. Faktičko stanje u toj sferi je u suprotnosti s ambicijama BiH za uključenje u europske intergracijske procese. Suverena država BiH je faktički protektorat EU. Visoki predstavnik EU u prilici je svojim se ovlasti koristiti često i u punom kapa-

citetu, tj. uvijek kada se o nekom bitnom pitanju ne mogu složiti legalno izabrani organi zakonodavne ili izvršne vlasti na svim razinama. Bosna i Hercegovina je u tranziciji, a intervencije Visokog predstavnika su sve češće. Njegovo nedovoljno poznavanje naših realiteta i ambijentalnih karakteristika manje je zlo od mogućih "mirnodopskih sukobljavanja" tri konstitutivna naroda koji su još uvijek pod tere-
tom nedavne prošlosti, a nju treba prevazići što brže.

Ključne riječi: Zakon o kaznenom postupku Bosne i Hercegovine

I. UVOD

Postojala je realna potreba da Bosna i Hercegovina ima jedan ZKP na razini države. U tom smislu ekspertni tim je u zadanom roku izradio prednacrt ZKP koji je u daljnjoj doradi pretrpio znatne korekcije. Kao plod žučnih rasprava i kontroverznih stajališta pravnih stručnjaka procesualista, domaćih i stranih - konačno se došlo do usuglašenog nacrtu novog ZKP. Po svojoj sadržini ovaj zakon je vješta kompilacija bivšeg ZKP FBiH i njemačkoga i engleskog kaznenoprocenog prava.

Vijeće ministara BiH je prihvatilo nacrt ZKP i uputilo ga na usvajanje Zastupničkom domu Bosne i Hercegovine. Na žalost, Zastupnički dom na svojoj 7. sjednici od 13. siječnja 2003. godine nije usvojio prijedlog Vijeća ministara BiH, kako je to propisano u članku 104. Poslovnika Zastupničkog doma, već je odlučeno da Zakon ide u redoviti postupak. To bi značilo produženu proceduru usvajanja, gdje bi brojni amandmani posve vjerojatno "razvodnili" ranije usuglašenu koncepciju ZKP. Koliko bi trajala redovita procedura i kakvom bi redakcijom ZKP rezultirala – teško je unaprijed pretpostaviti. Visoki predstavnik Paddy Ashdown, koji ima svoje vlastito iskustvo i pouke svojih prethodnika, odlučio je u konkretnom slučaju postupiti odlučno i donijeti odluku kojom se proglašava ZKP BiH i stupa na snagu odmah i objavljen je bez odgode u Službenom glasniku BiH, br. 3/03 i to na privremenoj osnovi dok Parlamentarna skupština BiH taj zakon ne usvoji u dužnom obliku, bez izmjena i dopuna kao i pridodanih uvjeta. Epilog nam je dobro poznat iz ovog slučaja kao i ranijih arbitriranja Visokog predstavnika. Blokada usvajanja ovako važnog zakona za BiH nije bila prihvatljiva, tim prije što je postojanje kaznenog postupka na državnoj razini Bosne i Hercegovine uvijek bez kojeg se nije moglo djelovanje pravosudnih tijela prilagoditi suvremenim međunarodno priznatim standardima u oblasti kaznenog postupovnog prava, koji bi bio suglasan jamstvima Europske konvencije o ljudskim pravima. Ova Konvencija je ugrađena u Ustav BiH s prioritetom pred svim ostalim zakonima Bosne i Hercegovine. Dakle, navedeni razlozi su bili dovoljno snažni za već spomenutu odluku Visokog predstavnika. Tražiti neke druge motive nije razložno niti svrsishodno. Treba prionuti na izučavanje i kreativnu primjenu novog, a može se reći i originalnog ZKP. Vrijeme će dati ocjenu valjanosti ovog kaznenopostupovnog kodeksa.

II. BITNE ZNAČAJKE NOVOG ZAKONA O KAZNENOM POSTUPKU BOSNE I HERCEGOVINE IZ 2003.

1. Opći dio

Možemo tvrditi da je definitivno napušten model kaznenog procesnog prava koji je gotovo dva stoljeća dominirao u kaznenoj proceduri ove države, bez obzira na njezin državno - pravni status. Ne može se precizno govoriti tko je na koga i u kom omjeru utjecao da, recimo, kazneno zakonodavstvo neke konkretne države bude takvo kakvo jest. Djelomično ili čak potpuno propisivanje pojedinih zakona neke druge države nije plagijat, već kompliment državi koja je bila uzor. Puno je primjera, iz ne tako davne prošlosti, da su pojedine države, zaostale u ekonomskom, kulturološkom i legislativnom pogledu, preuzele kompletno kazneno zakonodavstvo od druge u tom pogledu naprednije države (npr. Turska, Etiopija i dr.). Negdje je to bio progresivan iskorak, a drugdje neprimjeren promašaj.

U novije vrijeme dominira stajalište da zakonodavstvo (bilo koje grane prava) nije uvozni artikl, već da preuzimanje stranog modela zakonodavstva mora kao preduvjet imati realni odnos društveno - ekonomskih i političkih stanja zemlje uzora i zemlje koja takvu pomoć treba.

Malo je država koje mogu za sebe reći da nisu podložne utjecaju stranih izvora i da im je, recimo, kazneno zakonodavstvo potpuno originalno. Ova relativizacija mora imati ogradu. U Europi, koja je "rasadnik" svih kulturnih dostignuća, ističu se tri države za koje se može reći da imaju maksimum originalnosti u svojoj kaznenoj proceduri, a to su Velika Britanija, Francuska i Njemačka. Bilo bi veoma korisno komparativno iskazati njihove kodekse o kaznenom postupku, ali to izlazi iz okvira ovog nepretencioznog članka. Ovaj pristup ćemo morati djelomično koristiti kasnije, sukladno naslovu ovog rada. Prvenstveno mislimo na neke neizbježne usporedbe sa ZKP F. BiH od 29. srpnja 1998. godine.

Tako je Bosna i Hercegovina od 3. ožujka 2003. godine počela s primjenom novog ZKP koji je mješavina najmanje tri poznata kazneno-pravna sustava. Vodilo se računa o našoj BiH realnosti, pa i preuzeti instituti znatno su modificirani, ali i u tom slučaju izvornik je prepoznatljiv.

Najznačajnija novina je da se vođenje istrage (kao faze kaznenog postupka) prenosi na tužitelja. U završnim odredbama ZKP je propisano da se sve istrage bez odlaganja moraju uputiti tužitelju te da one prelaze u njegovu mjerodavnost. Propisano je i to da svi predmeti i optužnice koji su stupili na pravnu snagu moraju biti vođeni po starom zakonu, a novopristigli predmeti po novom ZKP. Ovako normirana istraga zaslužuje posebnu pažnju jer daje potpuno novi smjer kaznenom postupku u odnosu na raniji kazneni postupak.

Naše opservacije ćemo izlagati onim slijedom kako je postupio zakonodavac. Znamo pred kakvim su izazovom naši tužitelji i suci. Nadamo se da će proces prilagodbe proći što bezazlenije. U tom pravcu već su formirani centri za edukaciju sudaca kako bi ovaj proces i druge aktivnosti u svezi s pretežito novim oblikom judikature opravdali očekivanja javnosti. Efikasno sudovanje u narodu ima prizvuke sakralnog obreda.

Čitatelji naših stručnih časopisa su uglavnom pravno obrazovane osobe koje se ne opterećuju senzacionalizmom, ali priprema i objava ZKP BiH pobudila je veliko zanimanje pravnika i ostalih građana. Najavljivane radikalne novine dobile su svoj normativni oblik u ZKP, a to su (one najbitnije):

- prenošenje istrage u mjerodavnost tužitelja,
- nema kaznenog gonjenja po privatnoj tužbi,
- novi subjekti u kaznenom postupku (sudac za prethodni postupak i sudac za prethodna saslušanja),
- uvođenje unakrsnog ispitivanja svjedoka,
- zaštićeni svjedok (primjenjuju se odredbe posebnog zakona),
- izjava o priznanju optuženika,
- pregovaranje o krivnji,
- zabrana suđenja u odsutnosti,
- izdavanje kaznenog naloga,
- pooštreno kažnjavanje za odbijanje svjedočenja,
- postupak protiv pravnih osoba,
- obnova postupka obuhvaćenog pravomoćnom odlukom itd.

1. OPĆE ODREDBE

Ovdje ćemo sažeto prikazati intencije zakonodavca u novom ZKP.

Zakonodavac ponovno afirmira sva načela o kaznenom postupku, ali se iz pragmatičkih razloga, a sukladno jamstvima Europske konvencije o ljudskim pravima – u prvi plan ističe načelo zakonitosti (čl. 2. ZKP), pretpostavku nevinosti i in dubio pro reo (čl. 3. ZKP), kao i zabranu dvostrukog suđenja (ne bis in idem – čl. 4. ZKP). Precizno su normirana prava osobe kojoj je oduzeta sloboda, prava osumnjičenika-optuženika, njihovo pravo na obranu (čl. 5. - 7. ZKP). Propisano je da su u ravnopravnoj uporabi u kaznenom postupku bosanski, hrvatski i srpski jezik te oba pisma – latinica i cirilica (čl. 8. ZKP). Zabranjeno je od osumnjičenika, optuženika ili druge osobe koja sudjeluje u postupku iznuđivati priznanje ili kakvu izjavu jer sud ne može temeljiti svoju odluku na dokazima pribavljenim povredama ljudskih prava i sloboda propisanih ustavom i međunarodnim ugovorima koje je BiH ratificirala, niti na dokazima koji su pribavljeni povredama Zakona (čl. 10. ZKP). Ova, pa i mnoge naredne odredbe ZKP u većoj mjeri su podudarne s analognim odredbama ranijeg ZKP (FBiH), ali zbog preciznije redakcije zaslužuje našu pozornost. Tako pravo na suđenje bez odgode, jednakost u postupanju i slobodna ocjena dokaza su civilizirana tekovina koju ovaj zakon dosljedno normira (čl. 13. - 15. ZKP). Načelu akuzatornosti dodato je i načelo zakonitosti kaznenog progona, ali bez klasifikacije na kaznena djela koja su se ranije gonila po službenoj dužnosti (čl. 16. - 17. ZKP). Ostale odredbe iz glave I. ne treba posebno akceptirati jer se samo neznatno razlikuju od normiranja u ranijem ZKP-u (vidjeti članke 2. - 19. ZKP).

Temeljni pojmovi su značajni jer se u proceduru uvode novi subjekti s novim fondom prava i dužnosti, vrši se gradacija između osnove sumnje i osnovane sumnje, precizira se pojam ovlaštene službene osobe, raščlanjuje pojam pravne osobe i daju kraće naznake značenja pojedinim radnji u kaznenom postupku. Normirano je kojim tehnološkim dostignućima će se koristiti u kaznenom postupku kao i postupanje s tim sredstvima (čl. 20. ZKP).

Stvarna mjerodavnost suda je pobrojana bez preciziranja vrste sudova (čl. 23. ZKP), ali se već u sljedećoj odredbi o sastavu suda ozakonjuju novi nazivi za sudska vijeća u kaznenom postupku. Tako u prvom stupnju sudi vijeće kaznenog odjeljenja suda sastavljeno od trojice sudaca, a sudac pojedinac sudi za kaznena djela s propisanom kaznom zatvora do pet godina ili novčanom kaznom kao glavnom kaznom. U drugom

stupnju sudi vijeće žalbenog odjeljenja suda sastavljeno od trojice sudaca. O zahtjevu za obnovom postupka odlučuje vijeće kaznenog odjeljenja koje je sastavljeno od trojice sudaca. Tako (osim jedne iznimke) sud odlučuje u kolegijalnim tijelima sastavljenim od profesionalnih sudaca. Sudac za prethodni postupak, sudac za prethodna saslušanja (kao novi subjekti), predsjednik suda i predsjednik vijeća odlučuju u slučajevima koje propisuje ZKP-u. To dolazi do punog izraza u poglavljima koja reguliraju tijek kaznenog postupka. Izvanraspravno vijeće sastavljeno od trojice sudaca, a odlučuje o žalbama i priговорima, kako je to propisano zakonom (čl. 24. ZKP).

Vrlo precizno zakon je regulirao izuzeće sudaca. U tom pogledu posebnim člancima su propisani: razlozi za izuzeće, tko može tražiti izuzeće, postupak izuzeća, odbacivanje po zahtjevu za izuzeće, valjanost radnji preuzetih nakon podnošenja zahtjeva za izuzeće te izuzeće tužitelja i drugih sudionika u postupku (čl. 25. - 34. ZKP). Odstupanja u reguliranju ovih postupaka su neznatna u odnosu na odredbe koje se odnose na izuzeća u ranijem Zakonu FBiH (čl. 29. - 34. ZKP). Zato ćemo ovdje izložiti poseban prikaz ovih zakonskih propisa.

S obzirom na zakonom predviđena prava i dužnosti tužitelja u Kaznenom postupku BiH (čl. 35. ZKP) koja se bitno razlikuju od nadležnosti ovog subjekta u ranijem ZKP FBiH (čl. 41.) smatramo potrebnim ovom prilikom ih u skraćenoj verziji napisati. Tako, temeljno pravo i dužnost tužitelja je otkrivanje i progon počinitelja kaznenih djela koja su u mjerodavnosti suda. Tužitelj ima sljedeća prava i dužnosti:

- Čim sazna da postoje osnove sumnje da je počinjeno kazneno djelo poduzeti potrebne mjere u cilju njegova otkrivanja i provođenja istrage, pronalaženje osumnjičenika, upravljanje i nadzor nad istragom te upravljanje aktivnostima ovlaštenih službenih osoba uključenih u istragu za pronalazak osumnjičenika te prikupljanje izjava i dokaza.

- Ako su ispunjeni prednji uvjeti tužitelj mora provesti istragu sukladno članku 227. - 233. ZKP. Dužan je provesti i posebne istražne radnje koje su predviđene u članku 116. - 122. ZKP. Posebitost ovih istražnih radnji uvjetovane su težinom i opasnošću kaznenih djela (čl. 117. ZKP). O ovom pitanju bit će kasnije nešto potpuniji osvrt jer se radi o novim procesnim djelatnostima.

- Tužitelj može dati imunitet osumnjičeniku sukladno Zakonu (čl. 35. ZKP). Ovaj institut preuzet je iz anglosaksonskog kaznenog postupka. Zatim tužitelj ima pravo zahtijevati obavijesti od državnih tijela, poduzeća, pravnih i fizičkih osoba u BiH. Može izdati pozive i naloge i predložiti izdavanje poziva i naloga sukladno ZKP-u. Nalaze ovlaštenoj službenoj osobi da izvrši nalog koji je izdao sud. Može predložiti izdavanje kaznenog naloga sukladno članku 334. ZKP. Podiže i zastupa optužnicu pred mjerodavnom sudom. Podnosi pravne lijekove (čl. 293., 326. - 329. ZKP). Obavlja i druge poslove predviđene ZKP-u. Sva tijela koja sudjeluju u istrazi dužna su o svakoj poduzetoj radnji obavijestiti tužitelja i postupiti po svakom njegovu zahtjevu (čl. 35. st. 3. ZKP). Ovaj stavak najpotpunije definira tužitelja kao jedinoga odgovornog subjekta za zakonitu i pravodobno provedenu istragu. O važnosti kvalitetno i zakonito provedene istrage izlišno je i govoriti. Načelo mutabiliteta u potpunosti je zadržano u novom Zakonu.

- Prava i obveze branitelja kao neizostavnog sporednog subjekta u modernom kaznenom postupku propisana su u člancima 39. - 50. ZKP, a to je puno opširnije i preciznije nego u ranijem zakonu. Tako npr. o razriješenju branitelja iz članka 49. st. 1. i 2. ZKP u tijeku istrage odlučuje sudac za prethodni postupak, nakon podizanja optužnice - sudac za prethodno saslušanje, a u tijeku glavne rasprave sudac, odnosno vijeće. Protiv ove odluke žalba nije dopuštena.

Dokazne radnje su propisane u člancima 51. - 115. ZKP, a za razliku od prethodnog ZKP F. BiH gdje su djelatnosti koje ulaze pod pojam dokaznih radnji difuzno normirane (čl. 317. - 331. ZKP FBiH) pod naslovom "dokazni postupak".

Analiza svih odredaba iz ovog poglavlja (čl. 51. - 115. ZKP) nije svrha ovog rada, ali osvrt na nove ili znatno modificirane odredbe novijeg zakona ulazi u obvezu autora ovog članka. Kao prvo, susrećemo riječ "nalog", koja je etimološki identična riječi "naredba". Upada u oči jedna, s kriminalističkog stajališta, nelogičnost, a to je rok od 15 dana u kome se mora izvršiti nalog o pretrazi. To daje mogućnost osumnjičenom da ukloni tražene predmete, pa i tragove. Predmeti uporabljeni kod pretrage elektroničkog računala i sličnih uređaja za obradu podataka vratit će se nakon njihove pretrage njihovim korisnicima, ako nisu potrebni za daljnje vođenje postupka. A osobni podaci pribavljeni pretragom mogu se koristiti samo u svrhe kaznenog postupka i izbrisat će se bez odgo-
de kada ta svrha prestane (čl. 62. st. 3. ZKP). Budući da era informatike preplavljuje ovu državu, a legalno ulazi i u kazneni postupak – ovakva odredba bila je potrebna. Zatim sud može temeljem tužiteljeva naloga naložiti da banka ili druga pravna osoba koja obavlja financijsko poslovanje dostavi podatke o bankarnim položajima, drugim financijskim transakcijama i poslovima osobe za koju se sumnja da je počinila kazneno djelo povezano s istraživanjem imovinske koristi. Kao što se vidi, nestaje barijera bankovne tajne (čl. 72. ZKP).

Sud može bilo u koje doba tijekom postupka donijeti na prijedlog tužitelja privremenu mjeru oduzimanja imovinske koristi kako bi se spriječilo njezino korištenje, otuđenje ili raspolaganje (čl. 73. ZKP). To je snažna ovlast suda u borbi protiv gospodarskog kriminala, koji je u ovoj državi trajno nazočan.

Ispitivanje osumnjičenika u istrazi obavlja tužitelj, a na glavnoj raspravi se primijenuje unakrsno ispitivanje, o kojem ćemo kasnije reći nešto više, ali ono nema onaj engleski specifikum da se okrivljeni može pojaviti u ulozi svjedoka u svojoj kaznenoj stvari ako položi prisegu. Zakonodavac je, postupajući ovako, vjerojatno vodio računa o osobinama našega čovjeka. Prisega, ma kako bila tekstualno sročena, nije pouzdan dokaz da će osumnjičenik, odnosno optuženik, govoriti istinu. Nedostatak sakralnog učinka nije mogao nadomjestiti moralni.

Pored "klasičnog" zapisnika o ispitivanju osumnjičenika ispitivanje se, u pravilu, snima na zvučnu ili optičku vrpcu, pod uvjetima koji su propisani u članku 79. st. 2. toč. a - e, ZKP. Propisana je rigorozna mjera protiv svjedoka koji odbiju svjedočiti, ako se na njih ne odnose odredbe čl. 82. - 84. ZKP. Sud može na prijedlog tužitelja, svjedoku koji neće svjedočiti, donijeti rješenje o novčanoj kazni do 30.000 KM (čl. 81. st. 3. ZKP).

Konačno, zakon propisuje način prepoznavanja osumnjičenih osoba, ali je potrebno urediti i opremiti odgovarajuću prostoriju za takvu radnju (čl. 85. st. 3. ZKP). Prisega i izjava su izjednačene, a daju se usmeno čitanjem njezina sadržaja ili potvrđnim odgovorom nakon odslušanog sadržaja prisega ili izjave (čl. 88. st. 3. ZKP). Sadržaj teksta prisega ili izjave gotovo je identičan onom u ranijem zakonu. Odbijanje i razlozi odbijanja polaganja prisega ili izjave moraju se unijeti u zapisnik (čl. 88. st. 5. ZKP).

U članku 91. ZKP se govori o zaštićenom svjedoku u postupku pred sudom, ali se u tom slučaju primjenjuju odredbe posebnog zakona. Susjedna Republika Hrvatska također ima takav zakon, ali neće stupiti na snagu 1. siječnja 2004. godine kako se namjeravalo. Nama su poznate sve pravne, međunarodne i materijalne obveze države u kojoj ovakva zaštita svjedoka funkcionira. Razlozi pro et contra ovog zakona u pravno nedovoljno uređenoj državi su brojni. Nema uspješne borbe protiv mita, korupcije i organizi-

ranog kriminaliteta bez sigurne zaštite osoba koji takvu razornu djelatnost razotkrivaju. Osjećaj za pravdu i strah od osvete najčešće se uzajamno potiru.

Tjelesni pregled i druge radnje nad osumnjičenikom u mjerodavnosti su suda, a ukoliko postoji opasnost od odgode, na scenu stupa tužitelj. No i tada se maksimalno štiti fizički i psihički integritet osumnjičene osobe, koju, nota bene, prati presumpcija nevinosti.

Kod vještačenja za potrebe kaznenog postupka su uvedene odredbe koje su sukladne trendu u modernom kaznenom zakonodavstvu. U ovoj državi u kojoj su deseci tisuća nestalih, točnije reći pogubljenih i u masovne grobnice pokopanih – analiza dezoksiribonukleinske kiseline (DNK) je gotovo jedini način da se identificiraju posmrtni ostaci onih koji se pronalaze u grobnicama širom BiH (čl. 112. ZKP). Ali, ova metoda se može koristiti ukoliko je to prijeko potrebno i za određivanje istovjetnosti, ili činjenica, tragova i tvari od osumnjičenika, odnosno optuženika (čl. 113. ZKP). Međutim, zakonodavac je korištenje rezultata analize DNK razložno propisao. Čak se sve obavljene analize DNK vode u posebnom registru pri mjerodavnom ministarstvu BiH (čl. 115. ZKP). Zaštita podataka dobivenih analizama DNK propisuje se posebnim zakonom koji nam nije dostupan.

Već smo naprijed letimično spomenuli kao novinu ZKP BiH-e posebne istražne radnje. Zakonodavac je ovom institutu posvetio čitavo poglavlje, a to govori o potrebi diferenciranja istrage. Tako u članku 116. ZKP se propisuju vrste posebnih istražnih radnji i uvjeti za njihovu primjenu. Upravo u ovom članku zrcale se nove i moderne metode koje se primjenjuju u našem kaznenom postupku. Navest ćemo samo one koje raniji ZKP FBiH nije poznao. Pod pojam posebne istražne radnje ulazi: nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija (svih), pristup sustavima elektroničkih računala, nadzor i tehničko snimanje prostorija, tajno praćenje i tehničko snimanje osoba i predmeta, prikriveni istražitelj (detektiv) i pouzdanik (informator). Simulirani otkup predmeta i simulirano davanje potkupine, nadzirani prijevoz i isporuka predmeta kaznenog djela (čl. 116. st. 2. a - g, ZKP). Kaznena djela za koja se mogu odrediti posebne istražne radnje su po svom biću i najteža kaznena djela, često s elementom inozemnosti, a mogu ih procesuirati međunarodni i domaći sudovi (čl. 117. ZKP). Tužitelj je dužan dostaviti sucu za prethodni postupak pisano izvješće o poduzetim radnjama, a on provjerava je li postupljeno po njegovu nalogu. Materijal dobiven poduzimanjem radnji i obavještenje o poduzetim radnjama, ako tužitelj odustane od kaznenog progona – uništiti će se pod nadzorom suca za prethodni postupak, koji će o tome sastaviti posebni zapisnik (čl. 119. st. 2. ZKP). Sudac za prethodni postupak će bez odgode, a nakon preduzimanja radnji iz članka 116. ZKP, obavijestiti osobu protiv koje je radnja bila poduzeta, a dotična osoba može od suda zatražiti ispitivanje zakonitosti naloga i načina na koji je provedena radnja. Obavijesti i podaci dobiveni poduzimanjem radnji iz članka 116. st. 2. ovog zakona čuvaju se dok se čuva sudski spis.

Kod mjera za osiguranje nazočnosti osumnjičenika, odnosno optuženika radi uspješnog vođenja kaznenog postupka postoje samo neznatne izmjene u odnosu na raniji ZKP. Tako, mjesto obećanja o nenapuštanju mjesta prebivališta ili boravišta, predviđena je mjera zabrane napuštanja boravišta (čl. 126. ZKP). Ostale mjere iz ovoga članka nećemo komentirati, iako ima i za to osnove s obzirom na uloge novih subjekata u kaznenom postupku (npr. čl. 130. ZKP). Ipak treba istaći da su odredbe koje se odnose na pritvor sukladne Ustavu i međunarodnim obvezama BiH (vidi čl. 131. - 147. ZKP). O pritvoru kao mjeri koja zadire u ljudska prava i slobode zakonodavac je propisao norme

koje akceptiraju najbolja rješenja u zapadnoeuropskim državama. Po opsegu i suvremenosti – odredbe koje se odnose na pritvor zasjenjuju odgovarajuće odredbe u ranijem ZKP F. BiH, kao i njegov izvornik ZKP ex Jugoslavije. Puno je novina u tih 16 članaka ZKP. Kod ove procesne radnje sud ima odlučujuću ulogu. Naime, pritvor se odlučuje rješenjem suda i na prijedlog tužitelja. Prije donošenja rješenja o određivanju pritvora sudac za prethodni postupak će ispitati osnovanost određivanja pritvora. Pritvor može trajati najduže mjesec dana od dana oduzimanja slobode. Ako se postupak vodi za kazneno djelo za koje se može izreći kazna zatvora veća od 10 godina ili teža kazna, te ako postoje naročito stvarni razlozi, pritvor se može produljiti po obrazloženom prijedlogu tužitelja za najviše tri mjeseca, a protiv rješenja vijeća dopuštena je žalba o kojoj odlučuje vijeće žalbenog odjela suda (čl. 135. st. 3. ZKP). Izvršenje pritvora nadzire predsjednik suda ili sudac kojeg on odredi, a nadzor se mora obaviti najmanje jednom u tijeku 15 dana (čl. 146. st. 2. ZKP). Nije više prepušteno prosudbi suca kada u konkretnom slučaju postoji ugrožavanje sigurnosti građana i imovine, nego to zakonodavac eksplicitno propisuje u članku 132. st. 1. toč. d. ZKP). Treba reći da su se i najteža kaznena djela, koja zabrinjavaju međunarodnu zajednicu, udomaćila u BiH. Sa žaljenjem moramo reći da su sigurni objekti za smještaj pritvorenika malobrojni i uglavnom iz davnih vremena. Progresivni penitencijarni sustav još je daleko od BiH.

Podnesci i zapisnici su forma u kojoj se fiksira kvantum i kvalitet zakonom propisanih djelatnosti pravosudnih tijela na svim nivoima. Kao i u ranijem zakonu, decidirano je propisano da se optužnice, prijedlozi, pravni lijekovi te druge izjave i priopćenja podnose pismeno ili se daju usmeno na zapisnik, s tim što u oba slučaja ovi akti moraju biti razumljivi i potpuni jer će ih, u protivnom, Sud odbaciti (čl. 148. ZKP). Prava novost u ovom zakonu je članak 155. ZKP koji normira snimanje uređajima za zvučno i optičko snimanje. Ovdje Zakon ide ispred materijalnih mogućnosti našeg pravosuđa koje dijeli sudbinu ekonomski nerazvijenog društva.

Rokovi i njihovo poštivanje su za pravosudna tijela uvjet za rasvjetljavanje i rješavanje kaznene stvari na zakonom predviđen i uređen način. Novi ZKP je uglavnom preuzeo analogne odredbe iz ranijeg zakona o kaznenom postupku. Ova konstatacija vrijedi i za donošenje i priopćavanje odluka (presuda, rješenja i naloga). Na prvi pogled sve izgleda jednostavnije jer u proceduri više ne sudjeluju suci porotnici, umanjena inačica prave anglosaksonske porote. Ostale odredbe iz ovog poglavlja ZKP, članak 168. - 212. su poboljšani tekstovi analognih odredaba iz ranijeg zakona o kaznenom postupku.

2. TIJEK KAZNENOG POSTUPKA

U ovom dijelu ZKP zakonodavac je učinio najdublji reformski prodor. Sad je naš kazneni postupak konstruiran tako da se može dosta precizno nazrijeti što je preuzeto iz ranijeg ZKP, a što iz stranog kazneno - procesnog zakonodavstva. Evidentne novine su preuzete iz engleskoga i njemačkog kaznenog procesnog prava, a ostalo je u cijelosti ili neznatno modificirani tekst ranijeg ZKP FBiH (kojemu je bio veoma sličan ZKP RS).

Istraga je prva faza kaznenog postupka koji je propisan Zakonu o kaznenom postupku BiH. Sada Tužitelj nalaže provedbu istrage ako postoje osnove sumnja da je počinjeno kazneno djelo (čl. 216. ZKP). Isto tako, tužitelj sam obustavlja istragu. O provedbi istrage donosi se nalog koji sadrži podatke kao raniji zahtjev za provedbu istrage. Tužitelj provodi istragu, a u tijeku istrage može poduzeti sve istražne radnje, uključuju-

ći ispitivanje osumnjičenog, oštećenog i svjedoka, očevid i rekonstrukciju događaja, posebne mjere radi osiguranja svjedoka i podataka te nalažanje potrebnih vještačenja (čl. 217. st.1. ZKP). O svim poduzetim radnjama sastavlja se zapisnik. Iz prednjeg teksta se vidi da je tužitelj dominus litis istrage. Tako složene djelatnosti u tijeku istrage tužitelj redovito obavlja uz suradnju ovlaštenih službenih osoba i pod njegovim nadzorom. Nije suvišno reći da se istražni mehanizam pokreće tek kad tužitelj primi prijavu počinjenja kaznenog djela, od strane građana, institucija ili službenih osoba – pismeno ili usmeno (čl. 214. i 215. ZKP). Sve prijave kaznenog djela podliježu pravnoj provjeri od strane tužitelja. Radnje koje su u nadležnosti tužitelja tijekom istrage (čl. 217. ZKP) su analogne djelatnostima istražnog suca u ranijem kaznenom postupku. Opravdano se postavlja pitanje može li naše tužiteljstvo uspješno obaviti ovu dodatnu obvezu tj. istragu? Pitanje je retoričke prirode jer zakon je eksplicitan, obvezujući i uz određene poteškoće funkcionira u BiH. "Anatomiju" istrage, s obzirom na ulogu suca za prethodni postupak i suca za prethodno saslušanje – izložiti ćemo kasnije u odgovarajućem podnaslovu.

Postupak optuživanja je druga faza kaznenog postupka (neki to zovu i stadij) s dosta novih odredbi. Ukoliko tijekom istrage tužitelj smatra da postoji dovoljan broj valjanih dokaza iz kojih proizlazi osnovana sumnja da je osumnjičenik počinio kazneno djelo, pripremit će i uputiti optužnicu sucu za prethodno saslušanje (čl. 226. st. 1. ZKP), koji može potvrditi ili odbiti sve iz pojedine točke optužnice u roku od osam dana od dana prijema optužnice. Ukoliko odbije sve ili pojedine točke optužnice, sudac za prethodno saslušanje donosi rješenje protiv kojeg žalba nije dopuštena (odnosi se na tužitelja). Pošto je podignuta optužnica, osumnjičenik, odnosno optuženik, imaju prava uvida u sve spise i dokaze na kojima se temelji optužnica. Slijedom toga, nakon podizanja optužnice, stranka ili branitelj mogu predlagati sucu za prethodno saslušanje poduzimanje radnji normiranih u članku 223. ZKP.

Izjava o krivnji (čl. 229. ZKP) je nov institut s dalekosežnim učinkom. Ona se daje sucu za prethodno saslušanje u nazočnosti tužitelja i branitelja i istodobno se unosi u zapisnik (tipična engleska procesna radnja). Ukoliko se optuženik o krivnji ne očituje, sudac za prethodno saslušanje će unijeti u zapisnik da optuženik krivnju poriče te će se protiv njega voditi daljnji tijek kaznenog postupka. Međutim, ako se optuženik očituje (prizna) krivnju, sudac za prethodno saslušanje će uputiti predmet sucu, odnosno vijeću radi zakazivanja ročišta na kojem će se utvrditi da je izjava o priznanju krivnje dana dragovoljno i svjesno, da je upoznat s mogućim posljedicama i da postoji dovoljno dokaza o krivnji optuženika. Ako sud prihvati izjavu o priznanju krivnje, izjava se unosi u zapisnik i istodobno će se odrediti dan održavanja rasprave za izricanje kaznenopravne sankcije i to u roku od najkasnije tri dana. Ukoliko sud odbaci izjavu o priznanju krivnje o tome će biti obavješteni stranka i branitelj. Ova obavijest se mora zabilježiti u zapisnik. Izjava o priznanju krivnje ne može se kasnije koristiti kao dokaz u kaznenom postupku (čl. 230. ZKP).

Osumnjičenik, odnosno optuženik, i njegov branitelj mogu i prije glavne rasprave pregovarati s tužiteljem o uvjetima priznanja krivnje za kazneno djelo koje se osumnjičeniku, odnosno optuženiku, stavlja na teret. Zavisno od ishoda pregovora tužitelj može predložiti izricanje kazne ispod zakonskog minimuma predviđenog za to kazneno djelo, odnosno blažu sankciju. Nagodba o priznanju krivnje sačinjava se u pisanom obliku, a sudac za prethodno saslušanje, sudac odnosno vijeće može nagodbu usvojiti ili odbaciti. Prije takve odluke Sud ex officio provjerava je li nagodba o priznanju krivnje postignuta dragovoljno, svjesno i s razumijevanjem, nakon upoznavanja o mogućim posljedicama

(uključujući i one imovinskopravnog karaktera). Zatim, Sud provjerava dokaze o krivnji osumnjičenika, odnosno optuženika. Sud treba steći uvjerenje da osumnjičenik, odnosno optuženik, razumije da se nagodbom o priznavanju krivnje odriče prava na suđenje i da ne može podnijeti žalbu na kazneno pravnu sankciju koja će mu biti izrečena. Ako Sud prihvati nagodbu o priznanju krivnje, izjava osumnjičenika, odnosno optuženika, će se unijeti u zapisnik i odrediti dan sazivanja rasprave za izricanje kaznenopravne sankcije, predviđene sporazumom (nagodbom) i to u roku od najkasnije tri dana (čl. 231. ZKP). U slučaju da Sud odbaci nagodbu o priznavanju krivnje, dužan je o tome obavijestiti stranke i branitelja i to zabilježiti u zapisniku. Priznanje dano pred sudom za prethodni postupak, sucem za prethodno saslušanje, sucem, odnosno sudskim vijećem, ne može se koristiti kao dokaz u kaznenom postupku (čl. 231. ZKP). S formalno-pravnog stajališta to je uredu, ali subjekti pred kojima je dano priznanje ne mogu dojam mehanički izbrisati iz pamćenja. Budući da je za ishod pregovora o krivnji zainteresiran i oštećenik (žrtva kaznenog djela), njega će o tome obavijestiti sud.

Postoji i specifična odredba o povlačenju optužnice. Naime, tužitelj može povući optužnicu bez prethodnog odobrenja do njezine potvrde, a nakon toga, pa do početka glavne rasprave, samo uz odobrenje suca za prethodno saslušanje koji je potvrdio optužnicu. Tada se rješenjem obustavlja postupak, o čemu se odmah obavještavaju osumnjičeni, odnosno optuženi, branitelj i oštećenik. To je i razumljivo s obzirom na posljedice koje mogu nastati nakon povlačenja optužnice (čl. 232. ZKP).

Protiv optužnice se može uložiti prethodni prigovor, a u članku 233. ZKP propisani su uvjeti za takav prigovor i tko odlučuje o prethodnim prigovorima. Prethodni prigovori podnose se Sudu pisano u roku od 15 dana od dana uručenja optužnice, a o njima će se odlučiti do dostavljanja predmeta sucu, odnosno vijeću, u svrhu zakazivanja glavne rasprave. O prethodnim prigovorima odlučuje sudac za prethodno saslušanje koji ne može sudjelovati u suđenju. Protiv rješenja kojim se odlučuje o prethodnim prigovorima žalba nije dozvoljena.

Glavna rasprava je centralna i najvažnija faza (stadij) kaznenog postupka, a normirana je člancima 234. - 278. ZKP. U pogledu broja odredbi kojima se normira glavna rasprava novi ZKP je restriktivniji od ranijeg ZKP, a i metodologija postupanja je u nekim radnjama drukčija. Svaki procesualist bi o poglavlju kojim se regulira glavna rasprava mogao napisati stručni rad s afirmativne ili kritičke pozicije. Mi smatramo da je kod glavne rasprave neznatan broj novih propisa, ali je njihova potpunost i preciznost na visokoj razini (mislimo na legislativno tehnički aspekt). S obzirom na programirani doseg ovog članka, mi ćemo, prema vlastitom nahodaženju, citirati ili parafrazirati neke norme kojih nije bilo u ranijem zakonu ili je njihova formulacija intrigantna za autora članka. Tako, smatramo da je iznos novčanih kazni za tužitelja, branitelja i ostale subjekte na glavnoj raspravi u iznosu od 10.000 KM previsok, a ovoj kazni prethodi udaljavanje iz sudnice (čl. 242. st. 3. ZKP). Branitelj ili opunomoćenik oštećenog, nakon što je kažnjen i dalje narušava red, sudac, odnosno predsjednik vijeća, može uskratiti daljnje zastupanje na glavnoj raspravi i kazniti ga novčanom kaznom do 30.000 KM. Rješenje o tome, s obrazloženjem, unosi se u zapisnik o glavnoj raspravi. Protiv rješenja dopuštena je žalba. U ovom slučaju glavna rasprava će se prekinuti ili odgoditi dok optuženik ne uzme drugog branitelja i pripremi obranu.

U članku 247. ZKP zabranjuje se suđenje optuženiku u odsutnosti. Ova odredba je nova na području cijelog zapadnog Balkana. U ranijem zakonu od suđenja u odsutnosti bili su izuzeti samo malodobnici.

Ignoriranje, odnosno nedolazak, na glavnu raspravu branitelja sankcionirano je novčanom kaznom do 5.000 KM. Takva sankcija sljedeće svjedoka i vještaka koji su uređno pozvani na glavnu raspravu, a izostanak ne opravdaju (čl. 248. - 249. ZKP).

Klasični zapisnik o glavnoj raspravi ostaje i ne mogu ga supstituirati optička ni elektronska snimanja. Izvornik presude mora se naložiti na pisanom zapisniku s glavne rasprave. Ulaz suca ili vijeća u sudnicu i prilikom njihova izlaska iz sudnice, svi nazočni na poziv ovlaštene osobe ustaju. Suci tada nose na sebi toge (čl. 12. Nacrta zakona o sudovima FBiH).

Svaka stranka i branitelj imaju prava pozivati svjedoke i izvoditi dokaze. Osim ako sudac, odnosno vijeće, u interesu pravičnosti ne odredi drukčije, dokazi se na glavnoj raspravi izvođe sljedećim redom: dokazi optužbe; dokazi obrane; dokazi optužbe kojima se pobijaju navodi obrane (replika); dokazi obrane kao odgovor na pobijanje (anplika); dokazi čije je izvođenje odredio sudac, odnosno vijeće i svi važni podaci koji mogu pomoći sucu, odnosno vijeću.

Ovakav redoslijed normiranja je pretpostavka za primjenu izravnog, unakrsnog i dodatnog ispitivanja (čl. 261. - 262. ZKP). Ovo je preuzeti anglosaksonski način vođenja dokaznog postupka na glavnoj raspravi. Tehniku ispitivanja svjedoka neće biti lako savladati, ali zakon ne predviđa alternativu takvom načinu ispitivanja. Pojednostavljen prikaz ovakvog ispitivanja je sljedeći:

a) **Izravno ispitivanje.** Prilikom izvođenja dokaza dopušteno je ispitivanje svjedoka od stranka, odnosno branitelja koji je pozvao svjedoka. Svjedoka ispituje stranka koja ga je pozvala, ali sudac, odnosno predsjednik i članovi vijeća mogu u svakom dijelu ispitivanja postaviti svjedoku pitanje. Sugestivna pitanja ne mogu se postavljati, osim u slučaju potrebe razrješenja izjave svjedoka.

b) **Unakrsno ispitivanje.** Ono slijedi nakon izravnog ispitivanja svjedoka. Dakle, sada svjedoka ispituje protivna stranka, odnosno branitelj. Pitanja svjedoku od protivne stranke ograničavaju se i odnose na pitanja koja su prethodno postavljena tijekom ispitivanja svjedoka od stranke koja ga je pozvala. Kako prilikom izravnog, tako i kod unakrsnog ispitivanja sudac, odnosno predsjednik i članovi vijeća, mogu postaviti svjedoku odgovarajuće pitanje. Kod unakrsnog ispitivanja mogu se postavljati sugestivna pitanja ako svjedok pokazuje odbojan stav ili ne želi surađivati. Samo u tom slučaju sudac, odnosno predsjednik vijeća, dopušta sugestivna pitanja koja navode na odgovor koji se želi čuti.

c) **Dodatno ispitivanje.** Na dodatnom ili ponovnom ispitivanju svjedoka ispituje stranka koja ga je pozvala, ali se pitanja ograničavaju i odnose na pitanja postavljena tijekom ispitivanja svjedoka od protivne stranke. Kod ovog ispitivanja sudac, odnosno predsjednik i članovi vijeća mogu intervenirati svojim pitanjima svjedoku.

Nakon što svjedok bude ispitivan na naprijed propisani način, sudac, predsjednik i članovi vijeća mogu bez ikakvog ograničenja postavljati svjedoku pitanja kako bi otklonili sve nedoumice i olakšali sebi donošenje sudske odluke na osnovi slobodnog sudijskog uvjerenja, bez obzira da li se odluka donosi u inokosnom ili zbornom sastavu. Da se dokazni postupak stalno nalazi pod kontrolom suda govori i to što sudac, odnosno predsjednik vijeća, mogu zabraniti pitanje i odgovor na pitanje koje je već postavljeno, ako je to pitanje nedopušteno ili irelevantno za predmet. U članku 264. st. 1. ZKP je odredba koja zabranjuje u postupku korištenje dokaza i činjenica koje se odnose na ranije spolno ponašanje oštećenika i njegove spolne sklonosti. Od iznimne važnosti su odredbe u stavcima 2. i 3. ovog članka.

Ako optuženik na glavnoj raspravi da priznanje, potpuno i sukladno prije izvedenim dokazima, u dokaznom će se postupku izvesti samo oni dokazi koji se odnose na odluku o kaznenopravnoj sankciji. To je izravna posljedica optuženikova priznanja (čl. 265. ZKP). U članku 267. ZKP normirane su odredbe koje daju solidnu zaštitu svjedoka od ozljeđivanja, prijetnji i napada. Potrebu za ovakvom zaštitom svjedoka nametnula je stvarnost u BiH, a o njoj bi se mogao napisati poduži traktat. Koliko je bitan svjedok u dokaznom postupku – zakonodavac to posredno priznaje propisujući novčanu kaznu do 30.000 KM za svjedoka koji odbije svjedočiti bez opravdanog razloga ili nakon upozorenja na posljedice takvog ponašanja (čl. 268. ZKP). Protiv rješenja o kazni dopušte-na je žalba.

U novom kaznenom postupku svi svjedoci prije svjedočenja polažu prisegu ili daju izjavu koja zamjenjuje prisegu. Sam tekst prisege ili izjave iz članka 266. st. 2. ZKP preferira na moral i čast, bez sakralnih primjesa. Uostalom, i prisega u ranijem zakonu (nije bilo izjave kao alternative prisezi) odražavala je etički svjetonazor.

Dokazi dani u istrazi dopušteni su kao dokaz na glavnoj raspravi i mogu biti korišteni prilikom unakrsnog ispitivanja ili pobijanja iznesenih navoda ili u odgovoru na pobijanje navoda. Ako do toga dođe, osobi se može dati mogućnost da objasni ili pobije svoj prethodni iskaz. Međutim, zapisnici o iskazima danim u istrazi mogu se po odluci suca, odnosno vijeća, pročitati i koristiti kao dokaz na glavnoj raspravi samo u slučaju ako su ispitane osobe umrle, duševno oboljele ili se ne mogu pronaći... (čl. 273. ZKP). Drugih bitno novih propisa u dokaznom postupku nema, a to vrijedi i za završne govore sudionika na glavnoj raspravi (čl. 277.-278. ZKP).

U člancima 279. - 291. ZKP normirano je izricanje i objava presude (u ime Bosne i Hercegovine), važnost presude za optužbu, dokazi na kojima se presuda temelji, vrste presuda (meritorne i postupovne), način objave, izrada i dostava presude te vrlo detaljan sadržaj tih procesnih akata. Zakonodavac je gotovo u potpunosti preuzeo redakciju analognih odredaba iz ranijeg zakona o kaznenom postupku.

U pogledu redovitih i izvanrednih pravnih lijekova (čl. 292. - 333. ZKP) osvrnut ćemo se samo na propise kojih u ranijem zakonu nije bilo, ili je drukčije sročен propis. To je i zbog dosljednosti zadanoj temi članka.

Razvidno je da u redovite pravne lijekove spada žalba na prvostupanjsku presudu i žalba protiv rješenja. Više ne postoji žalba na presudu drugostupanjskog suda kao u ranijem zakonu. Kada spis po žalbi stigne žalbenu odjeljenju suda, predsjednik žalbenog odjeljenja prosljeđuje spis predsjedniku žalbenog vijeća na daljnji postupak (čl. 303. st. 1. ZKP). Vijeće žalbenog odjeljenja presudu ispituje u dijelu u kojem se ona pobija. U ZKP su ugrađeni institut *reformatio in peius* i *beaticium cohaesionis* u standardnoj redakciji koju poznaju svi suvremeni procesni zakoni. Na postupak po žalbi protiv rješenja smisleno se primjenjuju odredbe čl. 293., 295. i 301. st. 2., članka 303. stavka 1. i čl. 307. i 309. ZKP. To vrijedi i za članak 318. i 322. ZKP ako nije drukčije zakonom određeno.

Jedini izvanredni pravni lijek jest obnova kaznenog postupka (svojevrсна inačica ranijem "ponavljanju" kaznenog postupka). Ovaj postupak je moguć samo po uvjetima propisanim zakonom o kaznenom postupku, tj. protiv pravomoćne presude i rješenja (čl. 324. - 333. ZKP). Tako, ako je kazneni postupak rješenjem pravomoćno obustavljen ili je presudom optužba pravomoćno odbijena jer nije bilo potrebnog odobrenja, postupak će se na zahtjev tužitelja nastaviti čim prestanu uzroci zbog kojih su navedene odluke donesene. Ovdje se radi o nastavku kaznenog postupka (čl. 325. ZKP). Obnova postupka okončanog pravomoćnim rješenjem je normirana u članku 326. ZKP. A to

znači da se (izvan slučaja iz članka 325. ZKP) postupak pravomoćno obustavljen prije početka glavne rasprave, na zahtjev tužitelja može dopustiti obnova kaznenog postupka ako se podnesu novi dokazi temeljem kojih se Sud može uvjeriti da su se stekli uvjeti za ponovno pokretanje kaznenog postupka. Obnova postupka protiv pravomoćne presude i okončanog pravomoćnim rješenjem može biti u korist osuđenika (čl. 327. st. 1. ZKP) i na štetu optuženika (čl. 328. st. 1. i 327. st. 2. ZKP).

Na obnovljeni postupak koji se vodi temeljem rješenja kojima je obnova kaznenog postupka dozvoljena, primjenjuju se iste odredbe kao i na prijašnji postupak. U obnovljenom postupku Sud nije vezan rješenjima donesenima u prijašnjem postupku. Kada Sud u obnovljenom postupku donese presudu, izreći će da se prijašnja presuda djelomično ili u cjelini stavlja izvan snage ili da se ostavlja na snazi. U kaznu koju odredi novom presudom Sud će optuženiku uračunati izdržanu kaznu, a ako je obnova dopuštena samo za neko od djela za koja je optuženik bio osuđen, Sud će izreći novu jedinstvenu kaznu. To su pravila koja su propisana za ponavljanje postupka (čl. 333. ZKP).

III. POSEBNI POSTUPCI

a) Postupak za izdavanje kaznenog naloga

Ovom poglavlju treba posvetiti više prostora jer se radi o posve novim odredbama u ZKP-u. Za kazneno djelo koje je sankcionirano kaznom zatvora do pet godina ili novčanom kaznom kao glavnom kaznom, a za koje je prikupio dovoljno dokaza koje pružaju osnovu za tvrdnju da je osumnjičeni kazneno djelo počinio, tužitelj može u optužnici od suda zatražiti da izda kazneni nalog u kojem će optuženiku izreći određenu kaznenopravnu sankciju ili mjeru bez provedbe glavne rasprave. Tužitelj može zatražiti izricanje jedne ili više kaznenopravnih sankcija ili mjera, kao što su: novčane kazne, uvjetne osude, oduzimanje predmeta te oduzimanje imovinske koristi pribavljene kaznenim djelom. Iznos novčane kazne može se kretati u iznosu od najviše 50.000 KM (čl. 334. ZKP). U ovu odredbu ZKP polažu se velike nade u Sudovima jer će se ubrzati procesuiranje najbrojnije skupine kaznenih djela. Još uvijek je prerano dati konačnu ocjenu o efikasnosti primjene odredbe (iz članka 334. - 339. ZKP).

Trebamo dalje vidjeti normativne modalitete u svezi s izdavanjem kaznenog naloga. Tako, sudac će odbaciti zahtjev za izdavanje kaznenog naloga ako utvrdi da postoji osnova za spajanje postupka iz članka 25. ZKP, ako se radi o kaznenom djelu za koje se takav zahtjev ne može postaviti ili ako je tužitelj zatražio izricanje kaznenopravne sankcije ili mjere koja po zakonu nije dopuštena. O žalbi tužitelja protiv rješenja odlučuje izvanraspravno vijeće iz članka 24. st. 6. ZKP.

Moguće je da sudac smatra kako podaci u optužnici ne pružaju osnovu za izdavanje kaznenog naloga ili da se prema tim podacima može očekivati izricanje neke druge kaznenopravne sankcije ili mjere, a ne one koju je zatražio tužitelj. U tom slučaju sud će s optužnicom postupiti kao da je podnesena na potvrdu (koju potvrđuje sudac za pretходно saslušanje) i proslijediti je na daljnji postupak kako to propisuje ZKP-u.

U članku 336. ZKP Zakon normira proceduru koja slijedi kada sud prihvati zahtjev za izdavanje naloga. Ako se sud složi sa zahtjevom za izdavanje kaznenog naloga, potvrdit će optužnicu i zakazati ispitivanje optuženika onim slijedom kako to zakon propisuje u članku 336. st. 2. ZKP.

Sudac mora utvrditi je li poštovano pravo optuženika da ga zastupa branitelj, je li optuženik razumio optužnicu i zahtjev tužitelja za izricanje kaznenopravne sankcije ili mjere, upoznati optuženika s dokazima koje je prikupio tužitelj i pozvati ga na davanje izjave o predloženim dokazima, pozvati optuženika da se očituje o krivnji te napokon pozvati optuženika da se izjasni o predloženoj kaznenopravnoj sankciji ili mjeri.

Ako optuženik izjavi da nije kriv ili stavi prigovor na optužnicu, sudac će zakazati glavnu raspravu u roku od 30 dana i proslijediti optužnicu na daljnji postupak. U protivnom, ako optuženik izjavi da je kriv i da prihvaća kaznenopravnu sankciju ili mjeru predloženu u optužnici, sudac će prvo utvrditi krivnju i potom presudom izdati kazneni nalog sukladno zahtjevu u optužnici (čl. 337. ZKP).

Sadržaj presude kojom se izdaje kazneni nalog i pravo žalbe propisani su u člancima 338. i 339. ZKP. Presuda kojom se izdaje kazneni nalog sadrži sve elemente kao i presuda kojom se optuženik proglašava krivim (čl. 285. ZKP). U kraćem obrazloženju presude navode se razlozi koji opravdavaju izricanje presude kojom se izdaje kazneni nalog. Protiv presude kojom se izdaje kazneni nalog dopuštena je žalba u roku od osam dana od dostave presude. Po jedan primjerak presude kojom se izdaje kazneni nalog dostavlja se optuženiku, njegovom branitelju i tužitelju. Plaćanje novčane kazne prije proteka žalbenog roka ne smatra se odreknućem od prava na žalbu. Kao što se vidi, ovaj postupak nije supstitut ranijem sumarnom postupku.

b) Postupak prema malodobnicima

U postupku prema malodobnicima, u člancima 340. - 374. ZKP, suptilno i na visokoj nomotehničkoj razini propisan je ovaj kazneni postupak. Raniji zakon je bio dosta difuzan, dok je novi koncizniji. Inkorporirana su sva dobra i pozitivna rješenja iz ranijeg zakona, kojima se nije mogla osporiti suvremenost kad su u pitanju sankcioniranja kaznenih djela koja počine mladi delikventi. Sada u prvom stupnju sudi sudac za malodobnike, koji vodi pripremni postupak i obavlja druge poslove u postupku prema malodobnicima. Vijeće za malodobnike u sastavu od trojice sudaca odlučuje po žalbama protiv odluke suca za malodobnike kako je propisano u članku 370. ZKP.

Sukladno načelu svrsishodnosti tužitelj može odlučiti da ne zahtijeva pokretanje kaznenog postupka protiv malodobnika za kaznena djela za koja je propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna, iako postoje dokazi da je malodobnik počinio kazneno djelo koje mu se stavlja na teret. Prije donošenja ovakve odluke tužitelj može u sporazumu s tijelom skrbi izvidjeti osobna svojstva malodobnika i ishoditi njegovo upućivanje u prihvatilište ili ustanovu za ispitivanje i odgoj, ali najdulje na 30 dana. Bosna i Hercegovina oskudijeva takvim institucijama, pa se ova odredba doima deklarativno. Pripremni postupak i dalje je u mjerodavnosti suca za malodobnike koji se nalaze u općinskom i kantonalnom sudu. Tužitelj tome sucu podnosi zahtjev za pokretanje pripremnog postupka. Prije donošenja odluke može li odobriti taj zahtjev koji se odnosi na kaznena djela iz čl. 353. ZKP, sudac za malodobnike je dužan razmotriti mogućnost i opravdanost izricanja odgojne preporuke sukladno odredbama KZ BiH. Ako sudac za malodobnike odluči izreći odgojnu preporuku protiv malodobnika, onda se neće protiv malodobnika pokrenuti kazneni postupak. Protiv rješenja suca za malodobnike žalba nije dopuštena (čl. 354. ZKP). Sudac za malodobnike sam određuje način izvođenja pojedinih radnji, sukladno zakonskim propisima. Iznimno, sudac za malodobnike može

malodobniku odrediti pritvor kad za to postoje razlozi iz članka 132. st. 2. t. a – c ZKP. Pritvor može trajati najduže mjesec dana, a provjera nužnosti pritvora provjerava se svakih 10 dana.

Optužni akt tužitelja protiv malodobnog počinitelja jest obrazloženi prijedlog (za-
držan naziv iz ranijeg zakona). Prvostupanjski postupak počinje zakazivanjem ročišta
ili glavne rasprave. Postupnost ovog dijela postupka normirana je u člancima 363. i 364.
ZKP.

Sudac za malodobnike nije vezan prijedlogom tužitelja pri odlučivanju hoće li ma-
lodobniku izreći odgojnu mjeru ili kaznu, ali ako je tužitelj odustao od svog prijedloga,
sudac za malodobnike ne može malodobniku izreći kaznu, nego samo odgojnu mjeru.
Iako je ovo općeusvojeno pravilo, zbog njegove iznimne važnosti ponovno ga interpre-
tiramo.

U pogledu pravnih lijekova treba reći da je njihov broj ograničen, tj. postoji žalba
protiv presude i žalba protiv rješenja. Žalbu mogu podnijeti sve osobe koje imaju pravo
žalbe protiv presude i to u roku od osam dana od dana prijema presude, odnosno rješe-
nja (čl. 370. ZKP). Vijeće za malodobnike može prvostupanjsku odluku preinačiti i izre-
ći malodobniku težu mjeru ako je to predloženo u žalbi tužitelja.

Izvanredni pravni lijek protiv pravomoćnih odluka vijeća za malodobnike jest
obnova kaznenog postupka. Odredbe o obnovi kaznenog postupka okončanog pravo-
moćnom presudom smisljeno se primjenjuju i na obnovu postupka okončanog pravo-
moćnim rješenjem o primjeni odgojne mjere ili o obustavi postupka prema malodobni-
ku (čl. 372. ZKP).

c) Postupak protiv pravnih osoba

Ova materija je opravdano posebno regulirana jer se tržišno gospodarstvo nalazi u
tranzicijskoj fazi. Kazneni postupak normiran je u člancima 375. - 387. ZKP. Jedinstve-
nost kaznenog postupka podrazumijeva to da zbog istog kaznenog djela protiv pravne
se osobe u pravilu pokreće i vodi kazneni postupak zajedno s postupkom protiv poči-
nitelja. Međutim, moguće je da se protiv pravne osobe pokrene i vodi postupak kada
protiv počinitelja nije moguće pokrenuti ili voditi iz zakonom propisanih razloga ili ako
je protiv počinitelja kazneni postupak već okončan. U jedinstvenom se postupku pro-
tiv pravne osobe i optuženika podiže i izriče jedna presuda (čl. 375. ZKP). Svrhovitost
pokretanja kaznenog postupka protiv pravne osobe cijeni tužitelj. Naime, tužitelj može
odlučiti da protiv pravne osobe ne zahtijeva pokretanje kaznenog postupka kada okol-
nosti slučaja ukazuju da to ne bi bilo svrsishodno, jer je npr. doprinos pravne osobe po-
činjenju kaznenog djela bio neznatan, ili trgovačko društvo nema imovine, ili ima toliko
malo imovine da ona ne bi bila dovoljna ni za pokriće troškova postupka, ili ako je pro-
tiv pravne osobe u tijeku stečaj, ili kada je počinitelj kaznenog djela jedini vlasnik pravne
osobe protiv kojega bi se postupak inače pokrenuo (čl. 376. ZKP).

Zakonom je propisano da svaka pravna osoba u postupku mora imati svoga zastu-
pnika, koji je ovlašten na poduzimanje svih radnji na koje je po ZKP-u ovlašten osu-
mnjčeni, odnosno optuženi i osuđeni, ali je njihov broj ograničen na jednog zastupni-
ka. Sud je u obvezi svaki put utvrditi istovjetnost zastupnika pravne osobe i njegovu
punomoć za zastupanje (čl. 377. ZKP). Zakonom je propisano određivanje zastupnika
pravnoj osobi i definiranje njegovih ovlasti koje proizlaze iz zakona, akta mjerodavnog

državnog tijela ili statuta, akta o osnivanju ili drugom aktu pravne osobe. Zastupnik pravne osobe ima ovlasti drugog opunomoćiti na zastupanje. Takva punomoć mora biti dana pisano ili usmeno na zapisnik kod mjerodavnog suda. Pravna osoba može pored zastupnika imati branitelja. Pravna i fizička osoba te osumnjičenik, odnosno optuženik, ne mogu imati istoga branitelja (čl. 382. ZKP).

U članku 379. ZKP propisano je tko ne može biti zastupnik pravne osobe u kaznenom postupku i razlozi za izuzeće zastupnika. Dopisi namijenjeni pravnoj osobi dostavljaju se istodobno pravnoj osobi i zastupniku. Troškovi zastupnika pravne osobe u kaznenom postupku su troškovi kaznenog postupka. Ako je zastupnik postavljen temeljem članka 378. i 379. ZKP, troškovi zastupnika predujmljuju se iz sredstava tijela koje vodi kazneni postupak samo ukoliko pravna osoba nema sredstava.

Optužnica protiv pravne osobe u kaznenom postupku, pored sadržaja propisanih u ZKP, sadrži naziv pod kojim pravna osoba sukladno propisima nastupa u pravnom prometu, sjedište pravne osobe, opis kaznenog djela i temelj odgovornosti pravne osobe. Potvrđena optužnica dostavlja se sudu, pravnoj osobi i zastupniku, odnosno branitelju (čl. 383. ZKP). U članku 384. ZKP normiran je redoslijed ispitivanja i završni govor na glavnoj raspravi. Pored sadržaja iz članka 285. ZKP, pisana presuda pravnoj osobi mora sadržavati podatke iz toč. a i b članka 385. ZKP. Mjere za osiguranje izvršenja dosuđene kazne oduzimanja imovine i imovinske koristi sud može na prijedlog tužitelja pravne osobe u kaznenom postupku odrediti privremeno osiguranje. U tom se slučaju primjenjuju odredbe članka 202. ZKP. Ako postoje opravdani razlozi, sud može u istom postupku, osim mjera iz članka 202. ZKP, pravnoj osobi zabraniti obavljanje jedne ili više određenih djelatnosti na određeno vrijeme. Sud može na prijedlog tužitelja ili po službenoj dužnosti, pravnoj osobi protiv koje je pokrenut kazneni postupak – zabraniti statusne promjene pravne osobe koje bi za posljedicu imale brisanje pravne osobe iz sudskog registra, a takva odluka se upisuje u sudski registar. Ako nije drukčije određeno, sukladno propisu članka 387. ZKP, u kaznenom postupku protiv pravne osobe primjenjuju se odgovarajuće odredbe ZKP, čak i u slučaju ako se postupak vodi samo protiv pravne osobe.

d) Ostali posebni postupci (iz III. dijela ZKP)

Zakon o kaznenom postupku BiH je normirao posebne postupke bez kojih bi ovaj zakon bio nepotpun i kao takav neprimjenjiv. U odnosu na istu materiju iz ranijeg ZKP FBiH (čl. 475. - 536.) postoje neznatne dopune i preciziranja inspirirana legislativnim trendovima u zapadnoeuropskim zemljama. Zbog ograničenog broja kartica koje može sadržati ovakav članak ograničit ćemo se samo na taksativno nabrojavanje posebnih postupaka prema zakonom utvrđenom redoslijedu (čl. 388. - 446. ZKP):

d1. Postupak za primjenu sigurnosnih mjera, za oduzimanje imovinske koristi priobavljene kaznenim djelom i za opoziv uvjetne osude.

d2. Postupak za donošenje odluke o brisanju osude ili prestanku sigurnosnih mjera i pravnih posljedica osude.

d3. Postupak za pružanje međunarodne pravne pomoći i izvršenje međunarodnih ugovora u kaznenopravnim stvarima.

d4. Postupak za izručenje osumnjičenika, optuženika i osuđenika.

d5. Postupak za naknadu štete, rehabilitaciju i ostvarivanje drugih prava osoba koje su neopravdano osuđene ili kojima je neutemeljeno oduzeta sloboda.

d6. Postupak za izdavanje potjernice i objave.

Prijelazne i završne odredbe sadržane su u člancima 447. - 451. ZKP u kojima se pored ostalog određuje da se pod nazivom "mjerodavno ministarstvo BiH" pretpostavlja ministarstvo kojem je povjereno obavljanje poslova iz oblasti pravosuđa.

Što se tiče pravosudne policije, ZKP nalaže: "Ako do stupanja na snagu ovoga Zakona pravosudna policija ne otpočne s radom, ovlasti pravosudne policije predviđene ovim Zakonom obavljat će tijela policije u BiH, odnosno pravosudna policija entiteta".

Ustupanje predmeta iz mjerodavnosti suda i donošenje podzakonskih propisa normirano je u člancima 449. i 450. ZKP.

Zakon o kaznenom postupku "oktroiran" je 24. 01. 2003., objavljen 10. 02. 2003., a stupio na snagu 01. 03. 2003. godine.

IV. ZAKLJUČAK

Država Bosna i Hercegovina prvi put od stjecanja suvereniteta ima svoje kazneno zakonodavstvo na razini cijele zemlje od 3. ožujka 2003. godine. To je nešto kao početak kraja disolucije BiH u zakonodavnoj sferi. Način na koji se došlo do ovog zakonodavstva ne govori u prilog prethodnoj konstataciji. Zakon o kaznenom postupku je predmet naše opservacije i u tom pogledu dali smo ili sintetički istakli bitne novine koje su ugrađene u ZKP. Entiteti Federacije Bosne i Hercegovine, Republika Srpska i Distrikt Brčko donijeli su svoje zakone o kaznenom postupku koji su potpuno usklađeni – harmonizirani sa ZKP BiH. Na ovaj način postignuta je jedinstvenost kaznenog postupka u cijeloj zemlji.

Zakon o kaznenom postupku BiH sadrži 34 glava s ukupno 451 članova, kojim se opsežno i stručno daju odgovori na sva relevantna pitanja iz kaznenog procesnog prava u BiH. Na pravosudnim tijelima je velika odgovornost da ovaj ZKP oživotvori u praktičnoj primjeni. Ministarstvo pravde SAD ured za razvoj, pomoć i treniranje tužilaštva (OPDAT) i Europska unija su od 7. lipnja do 14. srpnja 2003. godine u Sarajevu održali seminar, odnosno obuku, o kaznenom postupku. Pored inozemne pomoći na razini kantona održani su tečajevi za što učinkovitiju primjenu novog ZKP.

Najveća pozornost je okrenuta prema istrazi koju provodi tužitelj (čl. 213. - 225. ZKP), a posebne istražne radnje (čl. 116. - 122. ZKP) određuje nalogom sudac za prethodni postupak na obrazloženi prijedlog tužitelja za kaznena djela iz članka 117. ZKP. Nalog sadrži iste podatke kao i prijedlog tužitelja te utvrđivanje trajanja naredene radnje. Iznimno važna je i uloga suca za prethodno saslušanje koji, poslije podizanja optužnice, postupa u slučajevima kada je to propisano Zakonom o kaznenom postupku, a njegova pozicija u kaznenom postupku slična je sucu središnje procedure u njemačkom kaznenom postupku (Prg. 156. St PO – 163 St PO). Nove istražne tehnike i legaliziranje pomoći koje mogu pružiti detektivi informatori i napose zaštićeni svjedoci – daju nadu da će kazneni postupak biti brži i efikasniji, mislimo na kaznene postupke koje vode pravosudna tijela entiteta i Distrikta Brčko, a to je preko 90 % svih kaznenih postupaka u državi (procjena nije još egzaktno utvrđena).

Vladavina prava je širok pojam, ali običan građanin misli na objektivno i efikasno pravosuđe. Ostvarenje prednjeg je visa ovoj državi za ulazak u europske asocijacije.

Literatura

- Zakon o kaznenom postupku Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH, broj 3. od 10. veljače 2003.)
- Zakon o tužiteljstvu Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije BiH, broj 43. od 4. rujna 2002.)
- Zakon o sudu Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH, broj 29. od 30. studenog 2000.)
- Zakon o zaštiti svjedoka po prijetnjom i ugroženih svjedoka (Službene novine Federacije BiH, broj 36. od 29. srpnja 2003.)
- Zakon o kaznenom postupku Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije BiH, broj 43. od 20. studenog 1998.)
- Barbara Huber: Comparative criminal procedure, B.I.I.C.L., 1996.
- John Hatcher: Comparative criminal procedure, The Contributors, 1996.

SCIENTIFIC REVIEW OF THE LAW ON CRIMINAL PROCEDURE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

On February 10, 2003 (Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, no. 3 from the date of February 10, 2003), new Law on Criminal Procedure of Bosnia and Herzegovina went into effect. This is the first code of its kind after the Dayton establishment of Bosnia and Herzegovina. This Law on Criminal Procedure represents modern codification of criminal procedure. It can be concluded that it has been built on the models of foreign and previous laws on criminal procedures of Germany, England, as well as on the Law on Criminal Procedure of the Federation of Bosnia and Herzegovina. This Law is not mechanically compiled whole consisting of previously mentioned Laws, but it is a harmonious entirety. New Law on Criminal Procedure is an obligatory basis for radical harmonization of the Laws on Criminal Procedure of the Federation of Bosnia and Herzegovina, Republic of Serbia and District of Brčko. Reformed, entity Law on Criminal Procedure and that if the Brčko District need not be in accordance with the Law on Criminal Procedure of Bosnia and Herzegovina. Federation of Bosnia and Herzegovina passed its reformed Law on Criminal Procedure in emergency procedure („Official Gazette of the Federation of Bosnia and Herzegovina“, no. 35/03), and it has been applied since the date of August 1, 2003. Other two political and legal subjects in Bosnia and Herzegovina acted in the same way. It is not our intention here to make any review of the entity Law on Criminal Procedure and that of the Brčko District, as we know very well they are entirely harmonized with the Law on Criminal Procedure of Bosnia and Herzegovina.

It is necessary to emphasize immediately in the foreword of this work which are the novelties that, as rules, were adopted in the Law on Criminal Procedure of Bosnia and Herzegovina, and after that into the other three laws as well. As the first and most

radical novelty is taking the investigation over by Prosecutor, with new investigating techniques. Then, there is no more criminal prosecution on the base of private charge. Also, the novelty is introduction in criminal procedure a judge for previous procedure who, during the process of investigation, acts in cases where it is prescribed by the Law (article 20 of the Law on Criminal procedure), as well as a judge for previous interrogation who, upon bringing the charges, acts in cases where it is prescribed by the Law and whose authorities are those of a judge in previous procedure in the charge procedure (article 20 of the Law on Criminal Procedure). Only exceptional remedies have been reduced in the new Law. According to this Law, renewal of criminal procedure is prescribed as the only exceptional remedy (articles 324-333 of the Law on Criminal Procedure).

The Law on Criminal Procedure of Bosnia and Herzegovina contains 34 chapters with the total of 451 articles by which criminal procedure is standardized and answers to numerous questions are given precisely which are immanent to the criminal procedure in Bosnia and Herzegovina, and they were further elaborated and incorporated into their Laws on Criminal Procedure by the entities and the Brčko District. Other novelties in the Law on Criminal Procedure will be considered in appropriate places in this work.

The basic condition for existing a legal state and the rule of law is legally established and efficient judiciary. The Dayton establishment of Bosnia and Herzegovina does not stimulate building of modern legal state. Factual state in that sphere is contrary to ambitions of Bosnia and Herzegovina for entering the European integration processes. Sovereign state of Bosnia and Herzegovina is in reality a protectorate of the European Union. The high Commissioner of the European Union has a chance to use his powers very often and in full capacity, which means whenever when legally elected bodies of legislative or executive powers in all the levels can not reach an agreement on a crucial issue. Bosnia and Herzegovina is in transitional period, and interventions of the High Commissioner are more and more often. His lack of understanding of our realities and ambiental characteristics is not worse than possible 'peaceable conflicts' of three constitutive nations who are still under the burden of recent past, which should be overcome as quickly as possible.